

## DIALEKT VA SHEVALARNING ADABIY TIL TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Hamdamova Sevara Saidmurodovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'zbek tili  
va adabiyoti yo'nalishi 1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18831320>

### ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada dialekt va shevalarning adabiy til taraqqiyotidagi o'rni ilmiy-nazariy asosda yoritiladi. Tadqiqot jarayonida o'zbek tilining hududiy shevalari hamda zamonaviy adabiy til materiallari qiyosiy-tahliliy va tarixiy-lisoniy metodlar asosida o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, dialekt va shevalar adabiy tilning leksik, fonetik va grammatik jihatdan boyishida muhim manba vazifasini bajaradi. Shuningdek, adabiy til va shevalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni milliy tilning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri ekanligi asoslab berildi.

**KALIT SO'ZLAR:** Dialekt, sheva, adabiy til, til taraqqiyoti, dialektologiya, leksik qatlam, fonetik xususiyat, grammatik shakl, til me'yorlari, milliy til.

### KIRISH

Til – millatning ma'naviy boyligi, tarixiy xotirasi va madaniy taraqqiyotining asosiy mezonidir. Har bir xalqning adabiy tili uzoq tarixiy jarayon davomida shakllanadi va bu jarayonda dialekt hamda shevalar muhim manba vazifasini bajaradi. Dialekt va shevalar xalq tilining tabiiy, jonli ko'rinishlari bo'lib, ular hududiy, ijtimoiy va tarixiy omillar ta'sirida yuzaga keladi hamda milliy tilning boyishiga xizmat qiladi.

O'zbek tilining taraqqiyot bosqichlariga nazar tashlasak, qadimgi turkiy yodgorliklardan boshlab zamonaviy adabiy tilgacha bo'lgan jarayonda turli hududiy shevalarning o'zaro ta'siri va uyg'unlashuvi kuzatiladi. Ayniqsa, XV–XIX asrlarda shakllangan yozma an'ana va XX asrda adabiy til me'yorlarining mustahkamlanishi jarayonida dialektal unsurlar muhim rol o'ynagan. Shevalar adabiy tilni leksik, fonetik va grammatik jihatdan boyitib, uning ifoda imkoniyatlarini kengaytirgan.

Dialekt va adabiy til o'rtasidagi munosabat bir yoqlama emas. Bir tomondan, adabiy til umumxalq tili asosida shakllanib, shevalardagi eng maqbul va barqaror unsurlarni o'zlashtiradi; ikkinchi tomondan esa, adabiy til shevalarga ta'sir ko'rsatib, ularning me'yorlashuv jarayoniga xizmat qiladi. Shu bois dialekt va shevalarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki tarix, etnografiya va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv sharoitida adabiy tilning barqarorligini ta'minlash bilan bir qatorda, hududiy shevalarni asrab-avaylash ham dolzarb masalalardan biridir. Chunki shevalar xalqning turmush tarzi, urf-odati, qadriyatlarini va dunyoqarashini o'zida mujassam etadi. Ularni ilmiy asosda tadqiq etish adabiy tilning kelgusi taraqqiyot yo'nalishlarini belgilashda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotda dialekt va shevalarning adabiy til taraqqiyotidagi o'rni, ularning o'zaro ta'siri hamda milliy til rivojidadagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi.

### METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda dialekt va shevalarning adabiy til taraqqiyotidagi o'rnini aniqlash maqsadida kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayoni nazariy hamda amaliy tahlil usullarini o'z ichiga oldi.

Birinchidan, ilmiy-nazariy manbalar tahlili usuli asosida o'zbek tilshunosligida dialektologiya, adabiy til me'yorlari va ularning o'zaro munosabatiga oid ilmiy adabiyotlar o'rganildi. Dialekt va shevalarning shakllanish tarixi, tasnifi hamda ularning adabiy tilga ta'siri mavjud ilmiy qarashlar asosida tahlil qilindi.

Ikkinchidan, qiyosiy-tahliliy metod yordamida adabiy til birliklari bilan ayrim hududiy shevalardagi fonetik, leksik va grammatik xususiyatlar solishtirildi. Bu usul orqali shevalardan adabiy tilga o'tgan yoki o'tish jarayonidagi birliklar aniqlandi hamda ularning til taraqqiyotidagi roli baholandi.

Uchinchidan, tarixiy-lisoniy metod qo'llanilib, qadimgi turkiy yodgorliklar, eski o'zbek adabiy tili namunalari hamda zamonaviy adabiy til materiallari asosida til taraqqiyoti bosqichlari izchil o'rganildi. Bu yondashuv dialektal unsurlarning tarixiy ildizlarini aniqlashga xizmat qildi.

Shuningdek, kuzatuv va tavsifiy metod asosida og'zaki nutq namunalaridan foydalanilib, ayrim shevalarning hozirgi adabiy til bilan munosabati tavsiflandi.

Tadqiqot natijalari umumlashtirish va tizimlashtirish usullari orqali xulosa qilinib, dialekt va shevalarning adabiy til rivojidadagi nazariy hamda amaliy ahamiyati asoslab berildi.

### **NATIJA VA TAHLIL**

Tadqiqot jarayonida o'zbek tilining turli hududiy shevalari hamda zamonaviy adabiy til materiallari qiyosiy-tahliliy asosda o'rganildi. Olingan natijalar dialekt va shevalarning adabiy til taraqqiyotida muhim manba vazifasini bajarishini tasdiqladi.

Avvalo, leksik qatlam tahlili shuni ko'rsatdiki, adabiy til lug'at boyligining sezilarli qismi tarixan hududiy shevalar asosida shakllangan. Ayrim so'zlar dastlab muayyan hudud doirasida qo'llanilgan bo'lsa-da, keyinchalik umumxalq miqyosida iste'molga kirib, adabiy me'yor maqomini olgan. Bu jarayon tilning tabiiy boyishi va ifoda imkoniyatlarining kengayishiga xizmat qilgan.

Ikkinchidan, fonetik xususiyatlar tahlili natijasida ayrim shevalardagi tovush almashinuvi va talaffuz variantlari adabiy til me'yorlarini shakllantirishda asos bo'lganligi aniqlandi. Biroq barcha dialektal xususiyatlar ham adabiy tilga singmagan; faqat ijtimoiy jihatdan keng tarqalgan va qulay variantlargina me'yorlashgan.

Uchinchidan, grammatik qurilish sohasida ham shevalarning ta'siri kuzatildi. Ba'zi morfologik shakllar tarixiy jarayonda shevalardan adabiy tilga o'tgan bo'lsa, ayrimlari esa tor doirada saqlanib qolgan. Bu holat adabiy tilning tanlov asosida rivojlanishini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, dialekt va adabiy til o'rtasidagi munosabat bir tomonlama emas, balki o'zaro ta'sirga asoslangan dinamik jarayondir. Adabiy til shevalardan oziqlanib boyisa, o'z navbatida, u shevalarga normativ ta'sir ko'rsatadi. Natijada umumxalq tili bir butun tizim sifatida rivojlanadi.

Umuman olganda, olingan natijalar dialekt va shevalar adabiy til taraqqiyotining tabiiy manbai ekanligini, ularning ilmiy asosda o'rganilishi milliy til siyosati va til me'yorlarini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi.

### **XULOSA**

Tadqiqot natijalari dialekt va shevalarning adabiy til taraqqiyotida muhim o'rin tutishini tasdiqladi. Adabiy til umumxalq tili asosida shakllanib, shevalardagi barqaror va ommalashgan unsurlarni o'zlashtirish orqali boyiydi. Shu bilan birga, adabiy til shevalarga normativ ta'sir ko'rsatib, ularning me'yorlashuv jarayoniga xizmat qiladi.

Dialektal birliklar tilning tarixiy ildizlarini saqlab qolish, milliy o'zlikni namoyon etish hamda lug'at boyligini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Globallashuv jarayonida adabiy til barqarorligini ta'minlash bilan bir qatorda, hududiy shevalarni ilmiy asosda o'rganish va asrab-avaylash zarur.

Shunday qilib, dialekt va shevalar adabiy til taraqqiyotining tabiiy manbai bo'lib, ularni tadqiq etish milliy til siyosati va til madaniyatini rivojlantirishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

### **Adabiyotlar, References, Литературы:**

1. Sh. Rahmatullayev, O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006.
2. G'ulomov, O'zbek tili dialektologiyasi. Toshkent: O'qituvchi, 1988.
3. N. Mahmudov, O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent: Fan, 2012.
4. E. Begmatov, Adabiy til me'yorlari va nutq madaniyati. Toshkent: Fan, 2010.
5. B. O'rinboyev, O'zbek dialektologiyasi asoslari. Toshkent: Universitet, 2009.
6. Hojiyev, Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston, 2002.